

FIGYELŐ

K Ö N Y V M O L Y

A VOLGA MENTI LOVAS ÉS AZ ELEFÁNTCSONTTORONY

Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*
Magvető, 1991. 529 oldal, 398 Ft

Határ Győző: *Irodalomtörténet*
Tevan, 1991. 559 oldal, 445 Ft

Minden jel arra utal, hogy korszakunk nem túlságosan kedvező egy átfogó, nemzeti érdekű irodalomtörténet megírására. Míg az egyes művek, alkotók, stíluskérdések problémáinak megtárgyalása vagy akár csak szigorúan vett irodalomtechnikai részterületek (pl. Babits tárgyragjai) áttekintése továbbra sem megoldhatatlan feladat az irodalomtörténeti látásmód érvényesítésekor, addig a reprezentatív és retrospektív szemlélet csődöt mond, ha akár az irodalom, akár a történelem szempontjából teszünk fel kérdéseket a számára. Időközben kialakult már az irodalomtörténet elmélete is – nem is beszélve az irodalomtörténet irodalomtörténetéről (mely utóbbi története elvileg ismét megírható – regressus ad infinitum), mindezekről több száz oldalon olvashatunk a Szili József szerkesztette kétkötetes *AZ IRODALOMTÖRTÉNET ELMÉLETE* című kiadványban (1989), melynek átrágása után Bouvard és Pécuchet hangulatába kerülünk: „Az egyszerű testek többnyire összetettek”; valamint „a mondattan ábránd, és az egész nyelvtan csupán illúzió”. Úgy látszik, a történetfilozófiáival együtt az átfogó irodalomtörténet „nagy elbeszélésének” kora is lejárt. Marad az irodalomkritika és az interpretáció (mindkettő „gyanús”, mivel esetenként művön kívüli szempontokat is figyelembe vesz, bár ezek voltaképpen mibenlétét meghatározni még senki nem tudta), vagy a hermeneutikus esszéizmus, mely sokszor a század elején divatos úgynevezett impresszio-

nista kritika tudományos lével feldúsított (?) változatának látszik, és amely voltaképpen művészetként próbálja szemlélni és elfogadtatni önmagát.

És mégis: Magyarországon mintha kissé más volna a helyzet. Filozófiai megfontolások itt jóval kisebb szerepet játszanak, mint a „művelt Nyugaton”; a magyar filozófia mind ez idáig egyetlen jelentős teljesítménye a hatvanas-hetvenes évek lukácsizmusa volt, maga is egyike a „nagy elbeszéléseknek”. Ennek alkonya után pedig nem virradt fel a „posztmodern” filozófia üdvöztőnek tejszó napja, jöllehet ezenközben jelentős „posztmodern” irodalom keletkezett és virul mind a mai napig. Ha a filozófia nem is, az irodalomkritika már régen tudatosította ezt a helyzetet, maga is részévé válva ezáltal az újabb magyar irodalom (elsősorban próza) „kis elbeszélésének”. E kritika legkiválóbb művelői (sokan közülük a felbomlott Lukács-iskola egykori tagjai), gondolom, tudatosan fordultak el az irodalomtörténettől (a legtörténészebb hajlamú Szegedy-Maszák Mihály **KEMÉNY ZSIGMOND**-könyve is csak látszólag irodalomtörténeti indíttatású), hogy mintegy „ellenzéki” kritikát műveljenek az újabb próza fel- és túlértékelésével – de ezért senkit nem érhet vád, abnormális, beszorított helyzetben az ilyesfajta tévedések már-már a civilkurázi és a moralitás kötelezettségeinek számítanak. Az irodalomtörténet így fokozatosan légüres térbe került, mivel az „ellenzék” az irodalomkritikába vonult, egyre inkább kétségbeesett ideologikus beszéddé vált, durvábban fogalmazva hatalmi kérdéssé alakult, erős bástya lett az irodalmi életben. Az új kritika és próza ezenközben folyamatosan átirta persze az irodalomtörténetet is. Az *Újhold* elfelejtett gárdájának előtérbe léptetése rést ütött az irodalomtörténet erős bástyáján – a Béládi-, Pomogáts-féle újabb kézikönyvek, kiegészítések stb. már ennek tudomásulvételét szentesítik. Mindezen toldozgatások azonban már nem menthették meg az átfogó irodalomtörténet lassan romhalmazzá váló épüle-

tét, hogy fölötte később az úgynevezett rendszerváltás szele susogja a végső halotti imát.

Most az átfogó irodalomtörténet kérdése újból előtérbe került (bár alig hiszem, hogy akadna valaki a közeljövőben, aki vállalkozna megírására). Szükségszerűnek tűnik ez egy olyan országban, ahol legalább ötvenévenként átkeresztelik az utcákat, vagyis nagyjából ötvenévenként végső igénnyel veszik újból birtokba saját múltjukat, történelmüket. Egy soha nyugvópontra nem jutott történelmi önszemlélet világában az irodalomtörténet kérdése nem elsősorban filozófiai vagy esztétikai, de politikai kérdésként funkcionál, mely a folytonos rendszerváltások során újból és újból megválaszolható, és – ez még fontosabb! – meg is kell felelni rá. Hogy az átfogó irodalomtörténet kérdése nagyjából háromgenerációnként feltehető – mutatója egy ország archaikus-anarchikus fejlődésének. Bármily avított kérdésnek látszik irodalomelméleti vagy filozófiai szempontból, ismét hangsúlyozni kell, hogy még az elefántcsontorony legheideggerrőlmentszettebb gadameriánus hermeneutikusa számára sem ignorálható. Mert nem lényegtelen például, hogy József Attila mint a párt idegbajos talpnyalója vagy mint a túlérzékeny modernség egyik nagy európai költőjeként ábrázolódik – hogy csak a közelmúlt egyik legkétségbeejtőbb példáját idézzem. Hogy József Attiláért egy magát demokratikusnak valló országban – bolsevik terminológiával szólva – „harcolni kell”: tragikomikus tény, ugyanakkor a magyar kultúra több évszázados történetének majdnem szükségszerű jelensége. (Józanabban gondolkodók máris felkészültek a következő hónapok legalább ennyire hajmeresztő „újraértékeléseire”.)

Átfogó irodalomtörténetet rendszerint akkor írnak, ha úgy érzik – és ezt nevezik kellő történelmi távlatnak! –, a múlt egykor alakatlan kódképei jól szemlélhető táblaképekké rendeződtek az idők során, vagyis már kéhezálló alakot öltöttek a rendszerező vizsgálódás számára. Am ez – ha termékeny is – illúzió csupán: a múlt mindig alakatlan és szétfolyó, csak a vizsgálódó ész artikulálja a történetírás aktusa által. (Ezért lehetséges többféle irodalomtörténet és tradícióvállalás egyidejűleg, így keletkezhetnek az „apokrif iratok”, mint például a Weöres-féle HÁROM VE-

RÉB HAT SZEMMEL a „bevett” HÉT ÉVSZÁZAD mellett.) Mégsem tisztán véletlen, hogy mikor érzik az irodalomtörténet-írás termékeny pillanatának eljöttét. Ha „hivatalos”, az éppen aktuális társadalmi-ideológiai-politikai elvárásoknak megfelelő irodalomtörténetről van szó (mondjuk Pintér Jenő, „spenót”), e pillanatban a társadalom (vagy annak uralkodó rétege) mintegy az örökkévalóságra berendezkedettnek érzékeli önmagát, és ezért elég erősnek arra, hogy véglegesen birtokba vegye és monumentálisra formálja múltját. Ekkor egy véglegesnek és változtathatatlanak tételezett (vagyis halott) világ nyújt csontkezet az emez aktus által véglegesen halottnak nyilvánított korábbiak: az efféle irodalomtörténet-írásban kísértetek randevúját szemlélhetjük. Az irodalomtörténet ekkor időrendbe szedett nekrológok kolosszális méretű gyűjteménye. Tette most pusztán annyi, hogy csinosan ápolt parcellákká szervezi a korábban elhanyagolt, kesze-kusza tömegsirokat. Így a korábban az erő jeleként regisztrált szellemi aktus gyengeségként, védekező gesztusként, az élők felől fenyegető veszélyérzet elhárításaként lepleződik le, hiszen a mumifikálás kiiktat minden veszélyesen elevent a múltból, amikor berendez a szellem e pompásan feldíszített nekropoliszát. Az irodalom e melankolikus szoborkertje – bár szándéka szerint a múlt diadalain érzett átlelkesültségre, a mintapéldák követésének dicshimnuszát zengő entuziazmusára csábít – végül szellemi benuáltságba és teljes esztétikai depresszióba kergeti a benne sétálgató utódokat. Akár a nietzschei monumentális történelemszemléletben, a jelszó itt is ez: „Az eleveneket temessék el a halottak.”

Ezzel szemben lép fel a másik jelszó: „Az élők támasszák fel a halottakat!” Céhen belüli, írói irodalomtörténetek felkiáltása ez (például Benedek Marcell: DÉLSZIGET; Szerb Antal). A poliúka, az ideológia mellőzésével a dolog szakmai ügygé válik, és éppen ez az elkülönülés teremti meg az ilyesfajta irodalomtörténetek megírásának a lehetőségét. Az örökkévalóságra berendezkedés itt is alapérzet, csak hogy egészen szellemi jellegű: a halhatatlanság fogalmában találja meg spirituális terepnumát. A cél most a megelevenítés; az irodalomtörténet írója mintegy új Megváltóként kelti életre a szoborpark kővé der-

medt lakóit. Ekkor a hagyomány vállalása magabizó pátozzsá erősödik, a régi, az újra-élesztett halott (vagyis ezáltal halhatatlanná tett) és az éppen aktuális mai (vagyis a reménybeli halhatatlan) kézfogóját szentesítik egy leendő literatúra továbbépitésének reményében. Ez az aktus látszólag gyengesség, a veszélyeztetettség jele, hiszen a támasz- és társkeresés jegyében fogant, valamiféle öszszebúvás a szellem nélküli kor ellenében – és valóban ennek átélése hívja életre ezt a szellemi öszszeesküvést. E naiv konspiráció mégis erőt szül: a múlt nagyjai ekkor családtagokként, mintegy patriarchális-genealogikusan ábrázolódnak, így az újabb utód nem véletlen egyednek, de egy kórus részének, valami szelld familiaritás részének tudhatja magát, mely létének önigazolása, vagyis erős öntudatra nevel. Nem a „fajhoz” vagy a nemzethez való kötődés, de az irodalom világ fölötti, határok nélküli köztársaságához való csatlakozás válik ekkor főszólammá. Még inkább igaz ez, ha az egész magyar irodalom gyökerét kulcsolják egy még nagyobb, még törzsközebb családúhoz, az európai irodalomhoz. Így cselekszik Szerb Antal – és ezzel frásunk egyik főszereplőjének felléptetéséhez érkezünk.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET, melynek kilencedik, de a háború utáni első csonkítatlan kiadását most veheti kezébe az olvasó, az Európához való kapcsolódás gondolatát választja módszertani, tárgyalási alapkérdésnek, ebben látja az egységes szempontot, mely irodalmunk bemutatásának modern, nem egyoldalúan népnemzeti elemzését lehetővé teszi: „...a magyar irodalom az európai irodalom miniatúr mása. A magyar értékek európai értékek: az európeér-magyaroknak nemcsak hogy nem kell magyar voltától elfordulnia, hanem ellenkezőleg, az irodalomtörténet megtanítja arra a legnagyobb magyar hagyományra, hogy nálunk mindig a leginkább európaiak voltak a leginkább magyarok.” (20. o.) Ez a gondolat – az Európa-ház már-már tragikomikusan vágyott közhangulatának korszakában – különösen aktuálisnak látszik. Jóllehet nagyon is vitatható. Mert hogy értelmes-érvényes legyen, ahhoz legalább egy absztrakció szükségeltetik: el kell tekinteni a német, francia, olasz stb. külön „bá-natoktól”, radikálisan meg kell szüntetni minden nemzeti specifikumot (és így végül a

magyart is), tételezni kell egy egységes – valójában soha nem létezett – európai homogen gondolati-művészi fővonulatot, mintegy fesztiválzenekart, melyben a magyar megszólalásnak is jelentős szerepe lehet. Európa így valamiféle vágyképzetként, az örök magyar testvértelenséget feloldó, kibékítő és magához emelő fantomként funkcionál – Szerb szándéka ellenére. És ekkor a korábban tisztán szakmai ügyként jellemzett Irodalomtörténet mégis ideologikussá válik, és lepleződik kiuttalan árvasága, először mint a Beóthy–Pintér-féle, monumentálisnak nevezett, Szerb Antal által oppozíciós-nak hívott irodalomfelfogás ellentételezése, másodsor – és az elsővel szoros összefüggésben – a már virágba borult, kikristályosodott Nyugat írói mozgalmának szellemi öskerése, tudományos önigazolása, győzedelmes múltteremtése, háttérépítése. Látták ezt már a kortársak is. „O a Nyugat Toldy Ferenc” – írta recenziójában Kerecsényi Dezső; és Schöpflin, a folyóirat vezető kritikusa: „Irodalmi múltunkkal szemben való alitüidünk, íme Szerb Antalnál rendszerezve, kiegészítve, itt-ott ki is mélyítve belezott a tudományos irodalomtörténetbe.” (Az idézetek lelőhelye Poszler György alapvető, de sajnos mára szinte megszerzethetetlen Szerbmonográfiája, Akadémiai Kiadó, 1973.) És e két szempont, a szépséges európai fantomképhez való igazodás és a Nyugat irodalomképhez alkalmazkodó megfelelés okozza az oly sokszor felemlegetett torzításokat: Petőfi mint a biedermeier szerelmi költészet szerepjátszón félszeg lírikusa; az ironikus szeretettel bemutatott Kazinczy mint Babits európai programjának (és puha irodalmi diktatúrájának) előfutára – és még sorolhatnánk; az érdeklődő olvasó mindezt részletesebben dokumentálva találhatja meg Poszler említett könyvében. Mindez persze mélyebb, eredetibb, tüneményesen előadott és összehasonlíthatatlanul elevenebb a népnemzeti iskola „opozíciós” irodalomtörténeténél. De voltaképpen nem is ők, Beóthy Zsolt, Pintér Jenő és társaik Szerb és a Nyugat valódi ellenfelei. A nagy vetélytárs – jóllehet jelöletlenül – természetesen Németh László. Az általa írt nagyon elismerő recenzióban még csak vékony hangszerelésben indul meg a küzdelem. Szerb és a Nyugat kiutasítása vagy legalább perifériára szorítása (lehígmagyarozása

később) itt még csak jelzésszerűen ábrázolódik, és egybekapcsolódik egy másik, volta-képpen irracionális, de nagyon is érthetőnek nevezhető mozzanattal: „*A magyar irodalomért szorongani kell, együtt szorongani azokkal, akik egykor szorongtak érte. Hinni lehet benne vagy mosolyogni rajt, s a hit, amelyen mosolyogni is lehet: szenvedély. A magyar irodalom szenvedélye neveli az embert, s akit ez a szenvedély el nem kapott, az aligha állt a közepében. Szerb Antal sem állt ott.*” (KÉT NEMZEDÉK. Bp., 1970. 495. o.) Hogy a magyar irodalom pusztá léteben is van már valami abszurd elem, hogy hit-kérdés, szorongás-tárgy és nem a tiszta ráció napsütötte vidéke, ez az érzet még az olyan felvilágosodott ironikusoknál is kimutatható, mint Örkeny, aki szürrealista egyperces lexikonában a magyar irodalmat „*fixa ideaként*” határozta meg. Egy irodalmi mozgalom csúcspontján azonban szükségképpen enyhül a szorongás érzése, Szerb irodalomtörténete éppen ezt a derűs irodalmi pillanatot volt képes megörökíteni, a természetakarítás pillanatát. Németh számonkérése tehát jogosulatlan e tekintetben. További elemzésében azonban már felvillantja egy másik, később megírandó nagykoncepció lehetőségét: „*Szerb könyve »kocsány-irodalomtörténet«, arra vigyáz, hogy az európai irodalom fájáról le ne szakadjunk.*” (I. m. 496. o.) Ugyanakkor Némethet az érdekelné, hogyan lett Byronból a BOLOND ISTÓK, a Pope-versből a Csokonai-vers, tehát a sajátosan magyar, a mással össze nem téveszthető; együtt vizsgálva az európai hatásokat és azok – ahogy ő mondja – „*félreértését*”. Értékelését Szerb Antaltól ma is elfogadhatjuk: „*A legjobb magyar irodalomtörténetet ő írta, de ez a legjobb nem tette fölöslegessé a következőt.*” Ez a következő kétségkívül a Németh Lászlóé lesz, a KISEBBSÉGBEN nagyszabású „*híg-magyar, jött-magyar, mély-magyar*” elmélete, valamiféle harmadik út, mely egyként áll szemben a népnemzeti, „*oppozíciós*” és a Szerb-féle nyugatos irodalomszemlélettel, anélkül hogy képes lenne új, valóban releváns irodalomtörténet megalkotására, és így vég-eredményében látomásos politikai pamfletté alakul.

Németh és Szerb Antal vitáját azért kellett részletesebben nyomon követnünk, mert lezáratlan diskurzusukban mintha a ma irodalomszemléletének ellentétes nézetei is ott rej-

lenének. Vitájuk aktuális; megtárgyalása előtt most tegyünk egy rövid, de tárgyunkhoz tartozó kitérőt.

A Szerb Antaléval majdnem egy időben megjelent, rajztábla nagyságú Határ Győző-kötet is IRODALOMTÖRTÉNET-nek nevezi önmagát, de ez a meghatározás még akkor is túlzás volna, ha egy korlátozó és a tárgyat pontosabban körülhatároló alcím szerepelne alatta, például ilyenformán: Az 1945 utáni magyar irodalom története. Határ vagy a kötetet összeállító Lakatos István illúziója az lehetett, hogy kritikák betürendbe szedett halmozából, ha számosságuk megfelelő nagyságrendű, kitevődik egy tagolt, valamiféle egységes látásmódot sugalló, irányzatok, írói életművek közt megfelelő arányokat megállapító irodalomtörténet. Ez azonban jó szándékú tévedés volt, még akkor is, ha az egységes szempontot egy rendkívüli műveltségű, minden megnyilatkozásában abszolút eredeti, jelentős írószemélyiség képviseli. Ennek a kimunkált személyiségnek az összetéveszthetetlenül egyedi hangja, modalitása önmagában mégsem elegendő egy ilyen nagyralátó cím ígéretének beteljesítéséhez. A kritikák Határnak a Szabad Európa hullámhosszain előadott recenziói (a teljes anyagnak mintegy egyharmada) – és akik egyszer is meghallgatták e káprázatos szónoki képességekkel rendelkező, szellemes és körmönfont logikájú mondatéptésű író szózuhatagait, nos, azoknak bizonyára csalódás lesz mindezen szóáradat holt betűvé dermedt formában. Éppen Határ nagy erényei sikkadnak el így, előbukkan logikájának sebezhetősége, az egész magyar irodalmat érintő koncepciójának vékonysága és szűkösége, a provincializmust üldöző és folyton kárhözható tirádáinak fordított provincializmusa, nyűgösködése és végül igazságtalansága. Határ Nyugat felé kacsingató „*összehasonlító sérelemtanát*” Balassa Péter már méltányosan és kőkeményen bírálta (vö. HIÁBA: VALÓSÁG. Pécs, 1989. 52–63. o.) – így most ennek elemzésétől eltekinthetünk. Irodalomtörténeti módszerről, bármiféle szelekciós szemponttól könyve kapcsán beszélni lehetetlen, az így összehordott anyagban van valami véletlenszerű; saját bevallása szerint a bírálatra kiválasztott művek tekintetében egyetlen zsinórmértéke volt: „*Csak arról a szerzőről írtam, aki könyvét megküldte. Aki nem küldte*

meg, arról a könyvről jó ideig azt se sejtettem, hogy létezik..." (537. o.) Lehet e merőben formális szempont alapja egy irodalomtörténetnek szánt szelekciónak? A kérdés még akkor is kötelező, ha belegondolunk, hogy az efféle könyvküldés bizonyos korszakban az önfeljelentés mazochista formájaként is értékelhető. Komolyan vállalható egy 1945 utáni irodalomtörténet, amelyben Balassa, Esterházy, Nádas, Petri, Spiró, Tandori neve csak elvétve fordul elő, amelyben Bodor Ádám, Kornis vagy Kertész Imre meg sem említődik, amelyben Bélédi Miklós, Berkes Erzsébet és Pomogáts Béla is a korszak mértékadó kritikusai? (A névmutató maga a katasztrófa ebben az egyébként is rosszul szerkesztett-szedett kötetben: csodaszámba megy, ha valóban megtaláljuk a keresett nevet a megadott oldalszámon.) Így aztán Határ műve csak amolyan roppant méretű causerie-gyűjtemény, élvezhetjük remek humorát, mindig ugrásra kész műveltségét, nyelverteremtő erejét (megrázónak és érthetőnek, ugyanakkor mégis indokolatlannak érzem panasztát, miszerint őt – éppen őt! – már-már a nyelvhalál fenyegetné a messzi idegenben). Ekkor beenyugodhatunk: ha a Schöpfung által vágyott jó frivol író nem is, de a frivol kritikus már megszületett minálunk Határ személyében.

Van azonban Határ könyvében egy többször is hangoztatott gondolat, mely szorosan kapcsolódik tárgyunkhoz, magyar irodalom és európai irodalom összefüggéseire, és amely megadja a lehetőséget, hogy most visszatérjünk Németh László és Szerb Antal korábban aktuálisnak nevezett vitájához. „Hol sikkad el a magyar ihlet európaisága, egyetemessége? Alkalmassint a Mozart-rajongó Csokonai után, valahol a XIX. század első harmadában.” Így szól Határ tétele (433. o.), és talán ő maga sem tudja, hogy ezzel bizony Németh László teorémájához kapcsolódik: „Az készült itt, e fénykornak kiküszöbölt évtizedekben [ti. a reformkorban – B. Z. A.], amit másutt híg-magyarásznak nevezünk el.” (KISEBBSÉGBEN, in: SORSKÉRDÉSEK Bp., 1989. 417. o.) Ami tehát Szerb Antalnál európaiságunk dicsorszaka, az a hanyatlás kezdete a másik két szerzőnél. Ezután kétféle megszólalás jellemzi irodalmunkat – így Határ –, „az egyik az eszképzizmus, a másik az ezópuszi nyelv”. Vagyis menekülés „valami elől, ami fáj”, és az allegorikus oda-

mondogatás, a Tompa Mihály-i beszéd, ad *spectatores*. Az utóbbi vélekedés cáfolatára Petőfi, Ady és Petri hazájában nem érdemes túl sok szót pazarolni. Ami lényeges: Határ így végzetesen leszűkíti irodalmunk lehetőségeit, mindössze egy lehetséges válasznak tekinti a primátust élvező politika kérdéseire, vagyis voltaképpen ő az, aki végletesen átpolitizálja a literatúrát, ő, aki a „közélet” tekinti irodalmunk legfőbb betegségének. Szerb és Németh László vitája tehát még egy végletesen apolitikusnak tartott író eszmerendszerében is kimutatható.

És ezzel elérkeztünk a mába. Feltételezzük, hogy átfogó nemzeti irodalomtörténet megírása nem lesz a közeljövő eredménye, ugyanakkor az úgynevezett rendszerváltás után jól tudjuk, hogy a múlt birtokbavétele, átértékelése már évek óta megkezdődött. Az irodalomtörténet újragondolása mindenki kötelező feladata. Hiszen még a legközelebbi közelmúlt komoly elemzése is várat magára: nem dolgoztuk fel valóban átfogóan az ötvenes évek irodalomtörténetét, és a később megvalósult, értékes és mélyen problematikus írói pályák analízise sem elodázható. Hiszen van Sarkadi-probléma, van Sánta Ferenc-kérdés – hogy csak a legszembeötlőbb és legmegválaszolatlanabb kérdésekre utaljak.

„Az ósídők homályából egy lovas ember alakja bontakozik ki szemünk előtt, amint a Volga-melléki pusztán nyugodtan áll és figyel... Nyugodt, nem fél és nem képzelődik... lesi az ellenséget. Ha csak egy páran lesznek, szembeszáll velük; ha csapatostul jönnek, hirt vész a többieknek. Várja a jövődőt, és érzi, tudja, hogy a közös ügynek az ő erejére is szüksege lesz. Mindnyájunkban van egy csepp a Volga menti lovas véréből.” Ime, Beöthy Zsolt nagyszabású víziója irodalomtörténetünk főalakjáról. (A MAGYAR IRODALOM KIS-TÜKRE. 7. kiad. Bp., 1930. 15., ill. 222. o.) A nyugodt erő e később oly végzetesen eltévedt lovasa, úgy tűnik, mára ismét megtalálta helyét a magyar kultúra hivatalos panoptikumában. Vele szemben az Újhold és a Nyugat immár ki tudja hányadik nemzedékének újraépített elefántcsonttornya állítható fel szimbólumként. Talán akkor lesz béke a magyar irodalomban, ha – Thomas Mann Marx–Hölderlin találkozásának mintájára – Szerb Antal kezét fog Németh Lászlóval. Illúzió? Talán igen, de talán éppen ez lenne az a „férfimunka”, mely-

ről Vörösmartyról szólva Szerb Antal oly beleérző pátozzsal beszél. De ehhez legalább az utódok saruját megoldani méltó szellemek szükségeltetnek – mindkét oldalon.

Bán Zoltán András

„AZ OKOS FŐ ZABOLÁZZA A TŰZES IFJÚI SZÍVET!”

Kármán József: *Fanni hagyományai*
Unikornis Kiadó, 1991, 88 oldal, 145 Ft

„...kevés telkekben lakik annyi tiszta érzékenység, hogy csupa test és vér felett felemelkedhetne.”

(Kármán József)

„Forróan köszönöm, hogy ti is Fannimat kedveltétek... hogy az Urániátokba befogadtátok, s így fenntartottátok emlékeztél...” E sorok kíséretében adta közre T-ai Józsi elhunyt kedvesének hagyományait 1794-ben. S ha látná, nyilván hasonlóképpen köszönné meg az Unikornis-könyvek szerkesztőinek e takaros, 1991-es kiadást.

Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a FANNI HAGYOMÁNYAI nem valamelyik korabeli német mű silány másolata, az irodalomtörténészeket már „csak” Kosztolányi kérdésének megválaszolása nyugtalaníthatta: „Honnan [Kármánnál] ...ez a tündökletes világosság, ez az európai szigor, mely érellebb főtől is meglepőbb volna?” (Pesti Hírlap, 1935.) A gordiuszi csomót Bíró Ferenc vágta át 1975-ben megjelent tanulmányában. (Irodalomtörténet-írásunk azóta is ezt az interpretációt tekinti hivatalosnak.) Bíró elismerte Kármán alkotói egyéniségét, de Fannit az érzékenység filozófiailag értelmezett archetípusának tekintve a XVIII. század végén általános növényember-felfogás jellemző példájává fokozta le. Szerinte a regény egy végtelenen szenzibilis lány elhervadásáról szóló passzív leírás. E vélekedés mintha ellentmondana Kármán írói célkitűzésének: „Nem viszketegecskét vettem fel velem a tollat: azzal a szándékkal [...] ülök le, hogy – »job-

bitsak!»” (A NEMZET CSINOSODÁSA.) Az Urániát is e szavakkal engedte útjára: „Légy »hasznos« társalkodónéja hazánk szerelmes leányainak...”

Az idézett elvek alapján, úgy vélem, lehetőség nyílik arra, hogy ne kizárólag szentimentális szórakoztató regényként olvassuk a FANNI HAGYOMÁNYAI-t, hanem olyan alkotás-ként, mely a jobbítás szándékával készült. Az ilyen nézőpontú olvasat szükségképpen eltér a hivatalos interpretációtól, így alternatív jellegű, s nyilván vitára inspiráló. Ám mindez talán nem válik kárára.

Kármán ismerni vélte a boldogság elérésének módját, s arra törekedett, hogy a boldoguláshoz vezető utat megmutassa olvasóinak. Szerinte a kiegyensúlyozott életvitel megvalósításához (a nála egymással szoros összefüggésben álló) vallás és erkölcs normatívának elfogadása szükséges. Erre pedig csak az képes, aki megfelelő racionalitással, vágyai és tettei felett józan eszének folyamatos ellenőrzésével él.

Kármán munkásságának java részét az erkölcssteleniség ellen vívott küzdelem töltötte ki. Urániáját a Magyar Hírmondóban ajánlva az alábbi témákat említette első helyen: „I. Erköltsi tudomány. Rövid és könnyű Elmélkedések erköltsi Tárgyakról. Erköltsi levelek.”

A vallásos életvitel kérdéseivel is több írásában foglalkozott. Az EGY ÚJ HÁZAS LEVELEI című művében például kiemelte: „Tanulhatnának [Júliától a gyerekei] tiszta és munkás vallást, emberszeretetet, nyájasságot...” A SZÜZESSÉG című allegóriájának kündulópontján a „Mértékletesség és a Vallás” biztosítja a harmóniát.

Kármán műveinek emberi kapcsolatait e szabályok betartása, illetve be nem tartása szerint minősítette célravezetőnek vagy céltelvestettnek. FEJVESZTETTSÉG című töredékében tökéletes a kapcsolat Szentandrásy Menyhért és Fruzina között, mert szerelmük mentes az „alacsony bujálkodás”-tól, s a fiú képes megfelelő ponton határt szabni Fruzina iránti rajongásának: „...a leányka nem volt imádtott bálvány vagy istenasszony...” Pozitív értelemben példaértékű A KINCÁSÓ Rozáliájának és Hildenburgjának szerelme is, akik noha esténként találkoznak („...jelen volt a csalogatás alkalmatosság, melyet a hely és az idő adott...”), mégsem tettek próbát egymás erkölcsén, s „a szent határlíneán által nem hágtak”. Nem mondhatók el a fentiek A SZÜZESSÉG cí-